

УДК: 78.05.

DOI:10.58494/esai.24(9).2024.23

*Паизилдаева Давлет, ОшМУ, магистрант**Paizildaeva Davlet, OshGU, магистрант**Paizildaeva Davlet, Osh State University,
Master's student***БОЛУШ МАДАЗИМОВДУН «САРИНЖИ БӨКӨЙ» ЧЫГАРМАСЫНЫН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Аннотация. “Саринжи-Бөкөй” эпосу кыргыз элинин патриархалдык-феодалдык коомдогу өнүгүш мезгилинде пайда болушу мүмкүн, анткени ал, кыргыз үй-бүлөсүндөгү уруучулук тиричиликти чагылдырат, үй-тиричилик конфликттерин кеңири камтыйт. Эпосто күчтүү поэзияга топтолгон лирикалык сүрөттөөлөр, уруулардын өз ара чатактары, келишпөөчүлүктөрү контраст планда сүрөттөлөт.

Түйүндүү сөздөр: эпос, үй-бүлө, сюжет, салт, эпикалык поэма, күү, сүйүү

**ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ БОЛУША МАДАЗИМОВА
«САРИНДЖИ БӨКӨЙ»**

Аннотация. Эпос «Саринджи-Бөкөй», возможно, возник в период развития кыргызов в патриархально-феодалном обществе, поскольку отражает родоплеменную жизнь в кыргызской семье и включает в себя бытовые конфликты. В эпосе сосредоточены в мощной поэтике лирические описания, контрастно описываются конфликты и разногласия племен.

Ключевые слова: эпос, семья, сюжет, традиция, эпическая поэма, мелодия, любовь.

FEATURES OF BOLUSH MADAZIMOV'S WORK “SARINDZHI BOKOY”

Annotation. The epic “Sarinji-Bokoy” may have arisen during the period of development of the Kyrgyz people in a patriarchal-feudal society, since it reflects tribal life in the Kyrgyz family and includes everyday conflicts. The epic concentrates lyrical descriptions in powerful poetics, contrastingly describing the conflicts and disagreements of tribes.

Key words: epic, family, plot, tradition, epic poem, melody, love.

Киришүү**Теманын актуалдуулугу.**

“Саринжи-Бөкөй” эпосу кыргыз элинин патриархалдык-феодалдык коомдогу өнүгүш мезгилинде пайда болушу мүмкүн, анткени ал, кыргыз үй-бүлөсүндөгү уруучулук тиричиликти чагылдырат, үй-тиричилик конфликттерин кеңири камтыйт. Сюжеттин өсүшү уруунун башында турган эки бир тууган: Жамгырчы менен Бөкөйдүн мамилелерин көрсөтүүдөн башталат. Жамгырчы өлүм алдында турган оор абалында бир тууганы Бөкөйдү көрүш үчүн жана өзүнүн жашы жете элек баласы Саринжини ага тапшырыш үчүн кабарчы жиберет. Жамгырчы өлгөндөн кийин конфликт Саринжи менен Бөкөйдүн ортосунда башталат. Бөкөй Саринжинин колуктусу Берметке үйлөнгүсү келет. Ушунун негизинде Берметти бошотуп алуу үчүн Саринжинин адилеттүү күрөшү башталат.

Эпостун сюжетинде бирин-бири сүйгөн эки жаштын образы чагылдырылган. Узак убакытка созулган жана көп кыйынчылыка дуушар кылган каршылыктардан кийин эки жаш эпостун аягында кошулушат. Эпосто аталардын салты колдонулуп, бел куда болуп койгон Саринжи менен Бермет аягында өздөрүнүн тилегине жетет. Эпосто күчтүү поэзияга топтолгон лирикалык сүрөттөөлөр, уруулардын өз ара чатактары, келишпөөчүлүктөрү контраст планда сүрөттөлөт.

Чыгарманын каармандары да ар кыл мүнөздүү: ак көңүл Жамгырчы, арамза Бөкөй, курч Саринжи, акылдуу Бермет сулуу. Патриархалдык түзүлүшкө бөтөнчө мүнөздүү болгон уруулук-тууганчылык эпостун башкы окуясы. Бекеринен Жамгырчы уулун Бөкөй менен элдештирип, алардын туугандык мамилесин сактап, эки урууну кас кылгысы келбейт. Эпостун поэтикасын, салтка айланган көркөм каражаттарын, стилдик ыкмаларын, ритмикалык изилдөөдө, чыгарманын мелодиясы, аткаруу формасы органикалык байланышта болорун бөтөнчө баса белгилөө керек. Адатта кыргыздын кичи эпостору белгилүү обон менен аткарылат. Бул эпосто сюжет, композиция, портреттик сүрөттөөлөр, көркөм пейзаж бар, булар элдик оозеки адабияттын өнүгүшүнүн закон ченемине жараша баш ийет. Саринжи менен Берметтин образдарында элдик турмушка болгон көз карашы, сонун тилектери, патриархалдык коомдун идеалдары чагылдырылган [1, 290-б].

Кыргыздын оозеки салтында эпикалык чыгармалар башкы каармандын ысымы менен гана аталса бул чыгарма бири-бирине кайрылышпаган, тең ата туугандардын атын чакырат. Демек Саринжи менен Бөкөй бири-бирин колдоп, ынтымакташуунун ордуна ата мурасына бирдей тансык, бузукулукка бат кирип, чыныгы душмандарча бой тирешкен адамдар. Болгону – алар жеке кызыкчылыктары үчүн келишпес эки тарапка өтүп кетишкен. Ушундан улам «Саринжи, Бөкөй» эпосу чагылдырган коомдук түзүлүштө туугандар арасындагы ынтымактын ыдыраган, өтө эле бош абалда экендиги байкалат. Ал эми өлүм алдында жаткан Жамгырчы баарынан уруу ичиндеги биримдикти жогору баалагандыктан, атайы иниси Бөкөйгө кайрылып, аял, мал-мүлкүн, жалгыз баласын тапшырып керээз-кеңешин айткан эле.

Бирок Бөкөйдүн бузуку жан-жөкөрлөрү аны тескерисинче Саринжиге каршы үгүттөп отуруп, тууган арасы ачылгандан ачыла берет. Буга эпосто берилген Бөкөйдүн мүнөзүнүн туруксуз тез өзгөрүп турушу, Саринжинин жаштыгына байланышкан ороюраак курч мамилеси себеп болот. Мындай алып караганда бул эки каармандын образдары тен жеткиликтүү иштелип бүтпөгөн сыяктуу. Адегенде ак көңүл көрүнгөн Бөкөй бат эле душманынын тилине кирип, ал эмне айтса ошого макул боло бергендиги реалдуу адам түшүнүгүндө ишенчиликтүү эмес. Саринжинин атасы Жамгырчыдан калган мал-мүлктү, бийликти ээлеп алганы аз келгенсип, кудалап койгон колуктусу Акберметти да алууга ниеттенген Бөкөй өзүнүн аялынан кутулуш үчүн аны өлтүрүүдөн кайра тартпайт [2, 3-б.].

Ошол коомдук түзүлүштөгү Акчайым сыяктуу аялдардын тагдырынын ушунчалык катаал сүрөттөлгөндүгүнө караганда аларда эч кандай моралдык, материалдык укук жок экендиги талашсыз. Бирок Саринжинин колуктусу Акберметтин жаш болсо да кыраакылыгы, акылмандыгы, өзүнүн жары үчүн бардык кыйынчылыктарды көтөрүүгө ынтызарлыгы, алсыз да болсо чыркырап, Саринжинин таламын аягына чейин талашканы сыяктуу эпизоддор аял затынын алдыңкы активдүү өкүлү катары аны башка каармандардан өзгөчөлөнтүп, образдын сүймөнчүлүгүн арттырып турат. Акбермет ошондой адамгерчилиги, аялга мүнөздүү боорукердик, кыраакылык өңдүү жакшы сапаттары менен чыгарманын сюжетинде баштан-аяк катышат. Ал кандай гана турмуштук кырдаал болбосун туура, реалдуу ой жүгүртө билет [1, 42-б.].

Ички чыккынчы туугандарга караганда эпикалык салт боюнча сырткы душман эсептелген калмактын каны Күлдүрдүн (Гүлдүр) Саринжиге жасаган мамилеси адамгерчиликтүү сезилет. Ал Саринжинин башынан өткөн окуяны калыс, акыйкат териштирип, бир кездеги Жамгырчы менен болгон достук мамилесин актап, чоң көмөк көрсөтөт. Натыйжада Саринжи өчөгүшкөн туугандарынан өчүн алып, буйруктуу колуктусуна баш кошуп, атасынан калган мурасын ээлейт. Мына ушинтип, акыры он каармандардын жеңиши менен аяктаган «Саринжи, Бөкөй» поэмасы кыргыздардын башынан кечирген патриархалдык-феодалдык коомдогу ыдыраган адам мамилелеринин типтүү терс учурларын реалдуу камтыган элдик чыгарма.

Бир мезгилдеги улуттук үрп-адат, каада-салт, жорук-жосундарды эпикалык чыгарманын фонунда муундан муунга кабарлаган белгилүү бир көркөм маданий факты катары баалуулугу зор. Мындан тышкары «Саринжи, Бөкөйдөгү» баяндалган окуялар жеке

эле үй-бүлөлүк денгээлдеги эмес, кыргыздардын башка элдер менен болгон тышкы саясий тарыхый турмушунан да кабар берет. Бизге белгилүү «Манас» баштаган кыргыз эпосторунда кара кытай, калмак эпикалык душман эсебинде салттуу түрдө орун алган. Ал эми «Саринжи, Бөкөйдө» жогору жактан көрүнгөндөй, калмактар душман эле эмес, алардын башкы өкүлү Күлдүр кан Саринжинин атасы Жамгырчы менен жакшы мамиледе жашагандыгы жөнүндө айтылат [3, 452-б.].

"Саринжи-Бөкөй" аттуу элдин чыныгы турмушунан алынган эпос туурасындагы кызыктуу жети фактыны сунушталып жүрөт. Бул – манаптык доордун манчыркаган кесирлигин бекем сүйүү кантип жеңгенин баяндаган позитивдүү чыгарма. "Саринжи-Бөкөй" – социалдык-турмуштук эпосторго кирет. Анда кыргыз элинин өткөндөгү турмушунун мүнөздүү жактары, үрп-адаты көркөм, оозеки чыгармачылыктын ыкмасы менен кенири баяндалат. Эпостун сюжетин аныктаган негизги окуя катары үй-бүлөлүк көйгөйлөрү, уруулардын өз ара чатактары, келишпөөчүлүктөрү сүрөттөлөт [4, 832-б.].

Чыгарманын түйүнү бир туугандар Жамгырчы жана Бөкөйдүн мамилесин көрсөтүү менен башталат. Жамгырчы өлөр алдында бир тууганы Бөкөй менен коштошуп, жаш баласы Саринжини ага тапшырууну чечет. Атасынын бул оюн Саринжи туура таппайт, Бөкөй жаман адам экендигин, анын колунан жакшылык келбесин айтат. Саринжинин сөзүнө таарынып, Бөкөй өлүм алдында жаткан агасы Жамгырчы менен коштошпой кетет. Жамгырчы өлгөндөн кийин Бөкөй менен Саринжинин ыркы келишпей, ынтымак кете баштайт. Бөкөй Саринжинин колуктусу Бермет аттуу сулуу кызды тартып алууну ойлойт. Көп кагылышуулардан кийин Саринжи Бөкөйдүн туткунунан Берметти бошотуп, жеңишке ээ болот.

Нике жана үй-бүлө мамилелери "Саринжи-Бөкөйдө" кеңири орун алган. Өткөндөгү нике, үй-бүлө мамилелеринин калдыктарын сындoo күчтүү, андай көз караш аркылуу патриархалдык-манаптык коомдун көрүнүш-адаттары, нравалары да даана чагылдырылат. Чыгармадагы каармандар – ак көңүл Жамгырчы, арамза Бөкөй, жаш, курч Саринжи, акылдуу Бермет сулуу. "Саринжи-Бөкөй" эпосунун образдары толук жана ар кыл мүнөздө иштелген. Мына ушул жагынан алып караганда Жамгырчы, Бөкөй, Саринжи, Ак Бермет, Конур, Курмандын образдары толук иштелип бүткөн, эпикалык чыгармалардын талабына толук жооп берген образдар.

Эпосто төрт саптан турган ырлар сейрек учурайт турган көркөм ыкма. "Саринжи-Бөкөй" эпосунда строфалык ырларга караганда, ырдын маанисине жараша бөлүнүшү айрыкча көп учурайт. Эгер айтуучу эпосто сулуу аялдын портретин тартууну ойлосо, ал өзүнчө сүрөттөөлөрдү издебейт, даяр традицияга айланган ыр саптарды колдонот:

Ак бетинин актыгы
Пияланын агындай;
Как ортоңку кызылы
Ак тооктун канындай.
же төмөнкүдөй формада:

Отуң менен кирейин,
Күлүң менен чыгайын,
Азан-заар турайын,
Ар кызматын кылайын деп айтылат.

Апыртуучулук жок, жөнөкөй жашоону чагылдырган. "Саринжи-Бөкөй" эпосу жалаң ыр менен айтылган варианттардан тышкары, кара сөз менен айтылган кошумча деталдар аркылуу берилген варианттардан да турат. Фантастиканын, окуянын жомоктук чиеленишинин жоктугу, образдын кенири баяндалышы "Саринжи-Бөкөй" эпосунун реалисттик чыгарма катары мүнөздөйт.

Корутунду

Демек, чыгарманын өзөгү элдин жөнөкөй жашоо-турмушунан алынгандыгынан кабар берет. Саринжи менен Ак Берметтин образдарында элдин турмушу, сонун тилектери, коомдун идеалдары – патриотизм, эркиндикти сүйүү темаларын чагылдырат.

Күү коштогон чыгарма. Аталган эпостун негизинде күү да жаралган. "Саринжи-Бөкөй" күүсү эл арасына негизинен Болуш Мадазимовдун аткаруусунда көп тараган [2].

Пайдаланылган адабиятар:

1. Уметалиева-Баялиева Ч.Т. Этногенез кыргызов: музыковедческий аспект. Историко-культурологическое исследование. Бишкек: Бийиктик, 2008. 290 с.
2. Саринжи, Бөкөй. Жаңыл Мырза: эпостор / Баш сөзүн жаз. ж-а түз. А. Жайнакова, иллюстрациясы З. Мидинованыкы; / Кырг. Улут. И. А. ж.б. – Б.: Шам, 1998. 452 б.
3. Саринжи-Бөкөй, – Ф., Кыргызмамбас, 1958, 3-б. www.bizdin.kg
4. Кайбылдаев, А. Кыргыз күүлөрү: иликтөөлөр, ойлор, пикирлер / А. Кайбылдаев; долбоордун жетекчиси, илимий ред. Э. Көчүмкулова; Борбордук Азия ун-ти. – Бишкек: Борбордук Азия ун-ти, 2011. – 2-китеп. – 832 б.
5. Кыдырбаева Р. З. Народно-поэтические традиции в эпосе «Жаңыл Мырза». – Фрунзе, 1960.

Электрондук булактар:

1. www.bizdin.kg
2. <https://sputnik.kg/20160910/1029124270.html>

